

KNJIŽNE OCENE

JOŽE KRANJC, SREČA V TEMNI ULICI

Z enajstimi novelami, ki so uvrščene v pričujočo knjigo,* je prvokrat v pregledni knjižni obliki predstavljena novelistika Jožeta Kranjca. Krivulja Kranjčevega ustvarjanja je razpeta v predvojnih, tridesetih letih in je svoj kvalitetni vrh dosegla v prvi polovici tega tesnobnega desetletja. Takrat je bilo pisateljevo ime zelo obetavno in so ga bralci lahko pogosto srečavali na revialnih straneh. Kasneje Kranjčevo pero ni zmoglo uspešnega tekmovanja z naglo rastjo slovenske proze, razmere pa so hotele, da je raznoliko literarno delo vse do nedavna ostalo fragmentarno, neurejeno in pokopano med platnicami predvojnih revij. Tudi sedanji izbor je ozek in je zajel le skromen del Kranjčeve beletristike, vsa dramatika in mladinski spisi pa so ostali še naprej izven smotrnega pregleda. Vendar je bila takó stroga selekcija edino pravilna in pravična do pisatelja in bralcev: Kranjčevo novelistiko je predstavila z najboljše, najznačilnejše plati, hkrati pa se je izognila nevarnosti, da bi bila knjiga utrujajoče enolična.

Že v sedanjem obsegu je namreč pričujoča knjiga kot le redkokatera novelistična zbirka enotno ubrana in kvalitetno izenačena. Enajst novel je pravzaprav ravno toliko variacij enega samega motiva. To učinkuje nekoliko monotono, a hkrati zelo izrazito. Dimenzije sveta, ki ga razmejujejo Kranjčevi teksti, so točno izmerjene, prav tako je preprosto jasen pisateljev odnos do tega sveta.

V prvi vrsti je ta svet do banalnosti realen. Časovno ga opredeljujejo leta, v katerih so novele nastajale. Če bi pod vsakim tekstom stala letnica njegovega rojstva, kar bi bila umestna uredniška poteza, bi ta podatek tudi preciziral čas dogajanja. Zemljepisno bi bile lahko Kranjčeve novele posajene v katero koli slovensko mesto, vendar jih nekatere faktografsko opisane podrobnosti še konkretnje lokalizirajo v sólo Ljubljano. Tod so odročne in zagatne ulice, v katere redkokdaj posveti sonce. Hiše so sive ter imajo podstrešna in kletna stanovanja. Na voglih so zanikrne gostilne ali trafike. Na drugi breg, do širših cest in belih hiš se lahko popelješ s tramvajem. Tam so trgovine in uradi, v katerih se dela dopoldne in popoldne s kratkim odmorom za kosilo.

Poglavitni prebivalci zatohlih ulic so uradniki. Uboge kanclijske pare, s škandalozno nizko plačo. Stanujejo v kletih in na podstrešjih. Nekoč so napravili usodno napako in se poročili; zdaj imajo ženo in otroke. Šest dni v tednu hodijo dopoldne in popoldne na dnino v pisarno in opoldne domov po vsakdanji kruh, enkrat na leto gredo s famijljo na dobrodelno veselico. Skrivaj sanjarijo o vrtičkih in zajčjih uticah. Njihovi podnajemniki in sosedje so poetje in publicisti. Ti ljubijo mladoletne študentke in služkinje z dežele. Včasih gre katera izmed njih zaradi nesrečne ljubezni v vodo.

Pred davnimi leti so bili ti mestni sužnji celo ljudje z ideali in lahko-krilimi življenjskimi načrti. Nekateri so pisali celo povesti in verze. Tudi njihove žene so bile mlade in ljubke. Življenje pa jih je za vse opeharilo in

* Jože Kranjc: Sreča v temni ulici. Novele. Cankarjeva založba.

trdo nasukalo. Naenkrat — brž po poročnem dnevu — so se znašli sredi banalne vsakdanjosti. »Kje so tisti najini pogovori« — meditira Jožef v noveli Sreča v temni ulici — »nenadoma so minili. Kje Marijine pesmi: lonci pojo na ognjišču. Namesto tega: Marija v zamazani obleki zmiva tla, čisti kljuke, se vrti okrog ognjišča, pomiva — na vrata trka pismonoša: opominjevalna pisma, potrebe rasto. Ljubezen je zakonska, sama ob sebi umevna, ni več strahu, da bi Marijo izgubil, ni več hrepenenja po njej — saj je vedno doma...«

V tem svetu ni velikih strasti, misli ali dejanj. Vse je pritlikavo in puščobno. Ta ali oni bi rad pobegnili mizeriji in se mu zahoče nekdanjih sanjarij, pa ga nemilo iztrezni šestdeset stopnic do podstrešne izbe. Drugi bi se uprl brezdušnemu kanclijškemu diktatu, a ga delodajalci s kancem usmiljenja in humorja zapeljejo v norišnico, da tamkaj prespi noro misel. Ljubezen je bodisi dolgočasen dodatek večerji bodisi klavrno jemanje na prepihu za večnimi vrati. Celo kriminal je v teh ulicah smešno nedolžen in nepomemben.

Važna je pravzaprav samo ena stvar: mesečna plača! Le-ta je fatalen magnet, okoli katerega se vrte misli od jutra do večera. Plačo je treba porazdeliti za stanovanje, hrano in vsakodnevne cigarete. Za otroško igračo denarja že zmanjka. S plačo se mizerija pričinja in končuje. Značilen je tak-le monolog enega izmed Kranjčevih ljudi: »Pet sto dinarjev bo za stanovanje. Drago je. Seveda, če bi z Milko imela svojo opravo, bi ga dobila ceneje, ampak tako: obraba gospodarjevega pohištva. In prodajalna. Bogve koliko je porabila v tem mesecu? Recimo: pet sto dinarjev. Vraga, pet sto in pet sto je tisoč. In mlekarica, otrok popije toliko mleka in nič ne vpraša, po čem je. Dve sto dinarjev, ne, manj bo. Električna. Meso. Plače pa tisoč dve sto...«

V tej bedi je lepa samo ljubezen do otrok. Otroci ne vedo za plačo. Toda otroci terjajo svoje. Zaradi njih je življenje lepo in klavrno. Zaradi svetlobe v njihovih očeh so ljudje dobri. Zaradi te svetlobe tudi kradejo. Ta zanosna ljubezen, ko da ne bi bila od tega sveta, prezarja Kranjčeve majhne ljudi z iskreno človečnostjo. »Zakaj sem vam pravil vse to?« — se izpoveduje pisatelj — »Zato, dragi gospod, da boste vedeli, da imamo tudi mi majhni ljudje svoje življenje, tudi nas obliva zlo in dobro in tudi mi iščemo resnico. Sicer ne segamo v ozvezdja, ni nam dano, kaj se hoče, toda prav tako nas kleplje usoda, prav tako visimo na nitih svojega značaja ko vi. In če že iščemo smisla življenja, ga najdemo v sebi, to se pravi, prav potihlo na uho povedano: v svojih otrocih, ki so vse naše življenje...«

To je torej svet Kranjčeve novelistike:

Iz vseh enajstih novel širi enako sive konture ter izdihava zatohlost in mrakobnost, ki jo razsvetli zgolj žarek otroškega nasmeha. Ozek, obupno tesen je ta svet, prepreden z večno istimi cestami, okužen z rezko in nenehno skrbjo za eksistenčni minimum, poln odpovedi, vdanosti in zagrenjenosti. V njem ni zdravih in srečnih ljudi in tudi ne tragičnih obupancev. Vse, kar se giblje med stenami teh temnih ulic, je mizerno povprečno: dobro in slabo, sreča in nesreča, strast in zločin. Njegovi prebivalci, nejunaki junaki, pišejo sicer članke v Rdečo luč, toda v vsebino spisov ne verjamejo niti sami: skrb za mesečni zaslužek jim potiska v roko kanclijško in žurnalistično pero. Čudovito so si podobni, čeprav se je eden zapil, drugi ukradel znamke in tretji uprizoril otroško komedijo pred delodajalcem. Življenje jih je vse odplavilo na skrajni rob in na tej brezupni naplavini so obtičali onemogli in otopeli.

Pomilovanja so vredni in prizanesljive ironije. Kanclijske pare, dninarji v kapitalističnih bankah in uradih, ponižani in razžaljeni ljudje z malomeščanskega dna so v novelistiki Jožeta Kranjca našli literarni azil in nekam paradoksalno je, da je zemljevid tega značilnega predvojnega sveta razgrnjen v slovenski knjigi šele dandanašnji, ko so njegovi obrisi v resničnosti že močno zbledeli.

Tudi pisatelj je prebivalec teh temnih ulic. Izenačil se je z ljudmi, ki jih opisuje. Njihov svet nadrobno pozna in ga literarno upodablja z vsemi postavkami njegove klavrne računice. Ambient malomeščanskega dna je v njegovi novelistiki presenetljivo živ. Zaradi te prednosti pa se je moral odpovedati dragoceni kreatorski koncesiji: svobodnemu razgledu in razsodbi. Mizerija ga je uklenila med tesne stene ter mu ni več pustila pisateljske prostosti in razmaha. Povprečen človek, njegov literarni objekt, je do neke mere postal tudi njegov človeški ideal. Zato ga v preveliki meri pomiluje in mu premalo sodi. Kranjčev grenak humor, s katerim je pisanje predahnjeno, ni prizanesljiva, globoko humana ironija, s katero bi se bilo treba lotiti povprečnosti tega sveta. Njegov pisateljski odnos je mnogo bolj preprost: ljudi iz temnih ulic ima rad, ker se sam prišteva mednje. In poglobljena karakteristika teh novel je, da so skrajno preproste in iskrene samoizpovedi.

Odlike takšnega, v bistvu nezadovoljivega kreativnega odnosa so predvsem naravnost, sugestivnost in toplina. Kranjčeve novele vseskozi ostanejo v naravnih življenjskih mejah in ne nasedejo na nevarne peči plitvo tendenciozne socialne literature. Človeka prevzamejo, ker je njihov podtekst sugestivno poln avtorjeve intimne prizadetosti in bolečine. Po drugi plati pa je opisano življenje močno osiromašeno, ker je veliko tistega, kar je globlje pod njegovo hrapavo skorjo, v teh zgodbah ostalo prikrito in neobrazloženo. V Kranjčevih tekstih so značilni takšne stavke, ki bi terjali večje pisateljske pozornosti in samozavesti: »Vsako jutro v vseh treh zakonskih letih je godrnjal in sam ni vedel, zakaj.« »Tako sta se spoznala.« »Vse (misli) so zašle v eno samo pot. Konec vseh je izzvenel v: Tončka. Tončka. Da, Tončka...« Značilno je tudi meditiranje Nine (Sestdeset stopnic), ki prihaja z drugega brega dramit spomine Štefanu Mehkobi. Ime in besede so Cankarjeve, vendar v tem okolju sila neprepričljivo zvenijo. Prefinjene tragikomike, kakršno sta na priliko v majhnih ljudeh odkrila Gogolj in Čehov, v Kranjčevih tekstih ni, kajti v njihove značaje in usode niso vklesane mojstrske poteze, ki bi iz množice povprečnih življenjskih pojavov ustvarile umetniško popoln in nepozaben lik.

Kranjčeva artistična sredstva so docela v skladu s takšnim premalo zahtevnim kreativnim odnosom. Jože Kranjc variira osnovno temo s fabulistično lagodnostjo brez naprezanja po izvirnosti in rafiniranosti. Svoje pisateljsko hotenje je v noveli Prvi upor tako-le obrazložil: »Pri vsaki stvari, ki jo napišem, se bojim samo tega, da bi ono, kar napišem, ne bilo dolgočasno, posebno, ker nisem eden onih, ki bi mogel peti slavo junakom, zaljubljenecem, vitezom — ampak mi snov daje življenje samo, ki pravzaprav ni nič kaj zanimivo. Ta edini strah imam. Zato ti zatrdim, dragi človek, ki bereš te vrstice, da bi le tebi rad ustregel. Kajti, verjemí mi, da pišem le zato, da nekdo bere, ki me razume in mi morebitno zaletelost prav zavoljo tega odpusti. Kajti zdi se mi, da mi je dolžnost, napisati ono, kar mi je na srcu, pa ne zato, da bi bilo lepo natisnjeno, temveč zato, da povem...« Njegova reali-

stična izrazna sredstva so skopa, vendar živahna in nazorna. Svoj stil je Jože Kranjc izbrusil ob Cankarjevi besedi in ga rahlo pobarval z ekspresionistično. Pripoved marsikdaj prehaja v žurnalistično kokerijo. Tudi po tej plati je Kranjčeva proza neproblematična in priljudna.

Takšne se nam zde novele Jožeta Kranjca danes, ko sta od njihovega nastanka potekli že več kot dve desetletji. S to ugotovitvijo pa smo se dotaknili bistvene lastnosti Kranjčeve novelistike, ki je danes več ne občutimo v dovoljni meri: njene izrazite aktualnosti. Kranjčevi majhni ljudje so takrat še životarili po temnih ljubljanskih ulicah in so v teh tekstih našli zaščito in pobudo. Z nazorno opisano mizerijo je ta novelistika obtoževala nevzdržne družbene odnose, ki so večino ljudi obsodili na bridko tlako za vsakdanji kruh, s svojim problemskim in izraznim realizmom pa je pisala poglavje slovenskega socialnega realizma. To ni bila kdo ve kako borbená in revolucionarna literatura, zaradi zvestobe ponižanemu človeku in lepšim človeškim odnosom pa po vsej pravici zasluži naslov poštene socialne proze. Dandanašnji pripada Kranjčevo literarno delo domala že slovstveni zgodovini, toda novelistika v pričujoči knjigi nikakor ni mrtva in bo s humano ter simpatično nepretenciozno govorico prevzela tudi sodobnega bralca.

Mitja Mejak

GLASBA

STAREJŠA IN NOVEJŠA GLASBENA DELA V NOVIH EDICIJAH

Če pravim: starejša dela, ne mislim s tem po karakterju, po slogu in tudi ne po aktualnosti stara dela. S tem mislim le tista, ki so nam že znana in jih je sedaj Državna založba Slovenije ponatisnila. Novejša so pa pač tista, ki so tokrat prvič izšla. Toda o enih in drugih je treba govoriti, ker smo doslej nove edicije večinoma ignorirali. Recenzije o njih ali tudi samo osebna mnenja in sodbe so bile omejene na ustne razgovore in debate, ki seveda nikoli niso bile javne. Tudi Slovenska glasbena revija kot najbolj poklicana publikacija za take strokovne razprave je tega bore malo priobčevala. Ker sem sam njen urednik, vem, da se lahko sklicujem na pičle prispevke, čeprav smo se trudili, da bi jih dobili. Mnenje imeti — to je lahko. Lepo se je v neobveznem razgovoru z duhovitimi retoričnimi bliski pred družbo postaviti. Malo teže pa je stvarno in brezstrastno — seveda ne brezidejno — pisati in se izpostaviti kritiki kritike.

Gre za štiri dela, katerih oceno sem tokrat za »Sodobnost« prevzel. To so: Škerjančevi Nocturni, Arničeve Slike iz mladosti, Pahorjeve Tri etude in Kogojeve Otroške pesmi. Ker bom pisal torej samo o teh štirih delih, se načelno založniške politike in izbire edicij pri Državni založbi ne bom dotikal. Trenutno niti ne vem, kaj je v zadnjem času tamkaj vse izšlo. Toda samó s pregledom vseh del, ki so sedaj in vsaj v zadnjih dveh letih izšla ali bila ponatisnjena, je mogoče lotiti se problema glasbenega izdajateljstva pri DZS nasploh. To bo treba torej drugič načeti.